

OSMANLI DİPLOMATİKASINDA FERMÂN VE BERÂT ARASINDA BENZERLİK VE FARKLAR

Dr. Necdet GÖK*

Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgeler gerek hazırlanma sebepleri, gerekse hazırlandıkları makam ve kalemler açısından çeşitli sınıflara ayrılarak incelenir.

Belgelerin hazırlandıkları ve işlem gördükleri, tarih, kalem veya müdüriyetler baz alınarak yapılan bu sınıflandırma (Prvenance sistemi) da, Osmanlı diplomatist (diplomatika uzmanları) leri birbirinden değişik görüşler ileri sürmüşler ve farklı tasnifler yapmışlardır.

Bu sınıflandırmalardan biri Macar Arşiv uzmanı ve Osmanlı tarihçisi Lajos Fekete tarafından yapılmış¹ ve sonraki yıllarda da genel kabul görmüştür. Bazı tenkitlerle birlikte Halil İnalçık tarafından da kabul edilen bu tasnif², Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Belgeleri'nin Dili -diplomatik-* isimli kitabında tekrar ele alınmış, genişletilerek yeni bir şekle sokulmuştur.

Söz konusu bu tasnife göre; birinci grup:

---

* Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1. Ludwig Fekete, *Einführung in die Osmanische-Türkische Diplomatie der türkischen Botmassigkeit in Ungarn*, Budapeşte 1926, Fekete daha sonra 1936-37 yıllarında resmi olarak Türkiye'ye davet olunuyor ve kendisinden modern arşiv sistemini Osmanlı arşivlerinde de uygulaması isteniyor.

2. 1995-96 yılı ders döneminde Hocamızın Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde vermiş olduğu ders notlarından.

Sultânî belgeler (Padişaha adına düzenlenen belgeler) dir. Bunlarda; *Fermân, berât, ahidnâme, nâme-i hümayûn, hatt-ı hümayûn, irâde ve sebeb-i tahrîr hükmü* dür.

Her iki vesika türü de sultanın herhangi bir konu hakkında verdiği emr ve hükmü ifade etmesi, tuğra taşıması, aynı yazı çeşidi ile yazılması gibi benzer özellikler sebebiyle çok zaman birbiriyle karıştırılmakta, fermân yerine berât, berât yerine de fermân terimi kullanılmaktadır.

Gerçekte ise -aşağıda detaylarıyla açıkladığımız gibi- fermân ve berât gerek düzenleniş sebebi gerekse muhteva ve diplomatika açısından farklı özelliklere sahiptirler.

Önce, genël olarak sultânî vesikalarda olması gereken rûkn ve şartları, sonrada sırasıyla fermân ve beratın rûkûnlerini şema halinde gösterecek, sonrada her iki vesika arasındaki benzerlik ve farklılıklara işaret edeceğiz.

A. Sultânî Vesikaların Esas Unsurları veya Rûkûnleri

Bir belgenin içeriği ve taşıdığı özellikler, o belgenin çeşidi, konusu, muhâtabı ve yazıldığı tarihle ilgilidir. Bununla birlikte genel olarak incelendiğinde, gerek Osmanlı ve öncesi gerekse muasırı olan Avrupa devletlerinin vesikalarında da temel olarak birbirine benzer diplomatik unsurların bulunduğunu görüyoruz³.

Sultânî belgeler, giriş ve bitiş protokolü bir olarak kabul edilirse; esas olarak iki ana bölümden oluşmaktadır:

- I. Protokol (giriş ve bitiş protokolü),
- II. Metin kısmı (text)

Bu iki bölümde kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır ki inşâ eserlerinde bunlara "erkân" adı verilmiştir.

3. Osmanlı belgeleri ve Ortaçağ Avrupası belgelerinin diplomatik unsurlarını kıyaslamak için bekz. F. Babinger, "Zwei großherrliche Schenkungsurkunden aus den Jahren 1008/1600 und 1023/1614" *MSOSW*, 30 (1927), 163-64; A. Giry, *Manuel de Diplomatie*, Paris 1925, 527-589.

I. Giriş Protokolü (Dibâce-girizgah-fevâtih):

1. O'na Davet (Tesmiye-da'vet-tahmîd veyâ temcîd), (Invocatio)
2. Tuğra (Tughra)
3. Unvân ve Elkâb (Intitulatio)
4. Muhâtabın adı ve elkâbı (Inscriptio)
5. Duâ ve hayır dileği (Salutatio)

II. Vesikanın metni (Text):

6. Nakil veya İblağ (Narratio veya expositio)
7. Emir veya Hüküm (Dispositio)
8. Te'kid, Tehdid, Te'yîd ve Lânet (Sanctio et Corroboratio ve comminatio)

III. Son Protokol (Hâtîme) veya (Escathocol):

9. Tarih (Datatio)
10. Yazıldığı Yer (mahall-i tahrir- makâm-ı isdar), (Locus)
11. Mühür (Seal).

Sıralanan bu rükün ve şartları, sultânî vesikalar içinde eksizsiz taşıyan "nâme-i hümâyun" adı verilen padişah mektuplarıdır.

B. Fermanın Rükünleri

I. Giriş Protokolü

1. Da'vet (Allah'ın adı ile başlama; Tesmiye-da'vet- tahmîd veyâ temcîd), (Invocatio)
2. Tuğra (Sultanın alâmet-i şerîfi)
3. Elkab (fermana muhatab olan şahısların lakabları)
4. Duâ (muhatabların makamlarına göre belirlenmiş dualar)

II. Vesikanın Muhtevası (text)

5. Nakil veya İblağ (fermanın yazılma sebebinin izah edildiği bölüm)
6. Emir veya Hüküm (verilen emir veya hükmün bildirildiği bölüm)

7. Te'kid, Tehdit, Lânet ve Te'yid (emrin tekrarı, muhatabların uyarılması, emre uymayanların ikaz olunması ve belgenin geçerlilik alameti olan tuğraya dikkat çekilmesi.)

III. Son Protokol (Hâtîme)

8. Tarih (belgenin yazıldığı tarih)
9. Mahall-i Tahrir (yazıldığı yer)

C. Beratın Rükünleri

1. Da'vet
2. Tuğra
3. Berât Başlangıç Formülleri:
  - a. Unvanla başlayanlar (Ahidnameler vs.)
  - b. Hüküm terimi kullanılarak: (benim hükmüm oldur kim..)
  - c. Biti terimi kullanılarak: (bu biti hükmü oldur ki., biti kalemeye geldi şol mucceb..)
  - d. Misal terimi kullanılarak: (misal-i bî-misâl neffezehu'llahu'l-Meliki'l-Müteâl buyruğu oldur ki)
  - e. Tevki' terimi ile başlayanlar: (tevkî-i raff-i hümâyûn oldur ki..)
  - f. Sebeb (vech) -i tahrîr'le başlayanlar: (sebeb-i tahrîr-i tevki'-i refi' ve mûceb-i tastîr-i yarlıg..)
  - g. Nişân formülü ile başlayanlar: (Nişân-ı şerîf...)

II. Vesikanın Muhtevası (text)

4. Nakil ve İblağ
5. Elkâb ve Duâ
6. Emir ve Hüküm
7. Te'kid, Tehdit, Lânet ve Te'yid

III. Son Protokol (Hâtîme)

8. Tarih
9. Mahall-i Tahrir

D. Fermân, Hüküm, Berât Terimleri4

1. Fermân

Fermân; farsça "fermûden" masdarından alınmış bir kelime olup, *emir*, *irâde* ve *buyruk* anlamındadır.

Fermân; Osmanlı Diplomatîğinde;

Her hangi bir iş hakkında ısdar olunan, Padişahın alâmet-i şerîfe adı verilen tuğralı emri demektir.

Bu emre sultandan sâdır olduğu için genellikle, *fermân-ı hümayûn* ve *emr-i şerîf* denilmiştir. Osmanlı vesikalarında; *hüküm*, *biti*, *misal*, *teki*, *nişân*, *berât*, *menşûr* ve *yarlığ* terimleri zaman zaman "sultanın yazılı ve tuğralı emri" olması noktasından hareket edilerek bir birlerinin yerine ve fermân-buyruk anlamında kullanılmıştır.

Fermân kelimesi belgelerde yalın halde değil, sürekli olarak, emrin padişaha ait olduğunu, onun hükmüne ve kuvvetine cihanın boyun eğdiğini, çok yüce ve itaat edilmesinin zorunluğu olduğunu belirten övücü ve yüceltici sıfatlarla birlikte kullanılmıştır;

fermân-ı âli-şân, *fermân-ı hümayûn*, *fermân-ı şerîf*, *fermân-ı pâdişâhî*, *fermân-ı saâdet-unvân*, *fermân-ı beşâret-unvân*, *fermân-ı şeref-ıktırân*, *fermân-ı vâcibü'l-izân*, *fermân-ı vâcibü'l-ımtisâl*, *fermân-ı cihan-mutâ*, *fermân-ı kadr-tüvân*, *kazâ-cereyân*.

Fermanla eş anlamlı olarak kullanılan emr ve hüküm için de benzeri sıfatlar kullanılmıştır⁵.

Fermân kelimesi, İslamiyeti kabul etmelerinden sonra, İlhanlılar tarafından da kullanılmış ve daha sonra Osmanlılara geçerek yerleşmiştir.

Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Memlûklerde fermân yerine, *tevkî*, İlhanlılar, Timurlular, Kara-Koyunlu ve Ak-

4. Bu terimleri açıklarken özellikle, Tanzimat öncesi dönemi göz önüne aldık.

5. Mübahat Küttükoğlu, "Fermân", DIA, c.12, s. 400.

Koyunlu devletleri ile, Altın-Orda ve Kırım hanlıklarında *yarlığ* terimi de kullanılmıştır.

Selçuklularda (nâdir olarak Osmanlının ilk yıllarında da) kullanılan *pervâne* kelimesi ise hem fermân hem *menşûr* anlamında kullanılmıştır⁶.

Fâtiş Sultan Mehmed'in Otlukbeli Zaferi (m. 1473) nden sonra, civar bey ve hükümdarlara göndermiş olduğu, uygur ve arap harfleri ile yazılmış olan *fetihnâme* de yer alan "sözüm" tabiri "fermân" anlamında kullanılmıştır⁷.

2. Hüküm veya Hükm

Hüküm terimi, emir ve buyruk anlamında kullanılan en şü-müllü kelimedir. Fermân ve Berât anlamında bir çok belgede kullanıldığına şahit oluyoruz.

Hüküm (hükm), lüfatlerde kesin ve kat'i emir ve karar, kuvvet, hâkimlik, âmirlik, irâde, kumanda, nüfuz, kadılık etmek, te'sir vs. anlamlarına gelmektedir⁸. Osmanlı'da her hangi bir konu, iş ve görev için pâdişah tarafından verilen yazılı emirlere "hükm-i hümâyûn" denilmiştir.

Hangi kalemden olursa olsun bütün "sultânî vesikalar" genel olarak "hüküm" adı altında toplanmıştır. Hüküm mâlî işlerle ilgili ise kaydolunduğu deftere "mâlî ahkâm defteri" adı verilirdi. Bir vâli veya herhangi bir idâreciye bir iş için gönderilen hükümlere "fermân" bir görev ve yetki için verilmişse "berât" veya "rûûs" denmiştir.

Hükümlere; konu ve işe göre özel isimler takılarak, fermân, nişân, berât, tevki' veya menşûr denilmiştir.

6. I. Hakkı Uzunçarşılı, "Fermân", IA, IV, s. 571; Ayrıca bkz: Aynı müellif, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara 1988, s. 279-81.

7. Bkz. R. Rahmetî Arat, "Fâtiş Sultan Mehmed'in Yarlığı", *TM*, VI, 285-322.

8. *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, (haz. Heyet), *Türdav*, İstanbul 1981, s. 822.

Hükm-i hümâyûn, hükm-i şerîf, hükm-i cihan-ârâ, hükm-i cihan-mütâ', hükmü vâcibi'l-ımtisâl, terkipleri ile de hükmün, bir emir, buyruk ve fermân anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ancak, tüm bu terimler içerisinde fermân kelimesinin ilk dönemler hariç Osmanlı inşasına tamâmen yerleşmiş olduğunu görüyoruz.

Hüküm vb. tabirler için ilk dönem belgelerini taradığımızda şunu müşahade ediyoruz:

Örneğin, Osmanlı Arşivi'ndeki en eski tahrir defteri olan (h. 835/m.1432) tarihli Arnavid Defteri'nde yaygın olarak "mektub", "berat", "paşa berati", "paşa bitisi", "biti", "sultan berati", "beğ bitisi", "mukarrer..." ve "sultan hükmü" tabirleri kullanılıyor. Nâdir olarak da "pervâne" terimine rastlıyoruz. Biti ve berat terimi paşa ve beyler için aynı anlamda kullanılırken, padişah için "biti" kullanılmamış, Yâni "padişah veya sultan bitisi" şeklinde geçmiyor. Sultan için, "sultan berâtı veya sultan hükmü"⁹ tabiri kullanılmıştır. "elinde sultanımız hükmü var" derken kastedilen berât veya ferman olmalıdır. Nitekim aynı defterde bulunan bazı kayıtlarda "sultan hükmü" yerine "sultan berati" ifâdesini buluyoruz¹⁰.

Bir başka örnek vermek gerekirse; (h.922 / m. 1515) tarihli bir beratta hüküm teriminin, berât anlamında şu şekilde kullanıldığını görüyoruz:

*"..işbu hükm-i şerîf-i cihân-mütâ'-ı lâzimi'l-ittibâ'ı virdüm ve buyurdum ki."*¹¹

3. Berât

Genel olarak berât:

Şahıs veya hükmî şahıslara, bir yetki veya imtiyaz sağlayan veya devlete ait mallar üzerinde tasarruf veya mülkiyet hakkı te'sis

9. Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. baskı, Ankara 1987, s. 69, 77.

10. a.g.e., s. 72 de, 197 ve 198. kayıtlar.

11. TSMA, nr. 3064.

eden ve bu ayrıcalıkları üçüncü şahıslar karşısında tasdik ve emreden sultânî hükümlerdir.

Berâtların hangi sebepten dolayı hazırlanıp verildiği berât metinlerinde belirtilmekle beraber genel olarak şu şekilde gruplandırılabilir;

1. Devlete âit her hangi bir memuriyete tayin için verilen beratlar (vezirlik, beylerbeyilik vs idarecilere verilen beratlar),
2. Devlete âit mal ve mülklerden faydalanma veya bu mallar üzerinde tasarrufta bulunabilme veya mülkiyete geçirebilme amacıyla verilen beratlar (temliknâmeler, malikane, ocaklık vs. beratlar),
3. Vakıflar gibi kamu menfaatine kurulmuş bazı kuruluşlarda görev yapabilme yetkisini kazanmak (ashâb-ı cihât¹² beratlar vs.)

Tarifte de belirttiğimiz gibi berâtların hazırlanma sebebi, çeşitlerine göre, kısaca *yetki, imtiyaz, tasarruf ve mülkiyet* kazandırmaktır.

E. Berât ile Fermân Arasındaki Benzerlik ve Farklar

Yukarda verdiğimiz şemalara dikkat edilirse fermân ve berât arasında;

Dâvet, tuğra, tarih ve mahall-i tahrir rükünlerinde tam bir benzerlik ve paralellik, diğer rükünler arasında da, her ne kadar aynı isimleri taşıysalar da mahiyet açısından önemli farkların olduğu görülür.

Bunları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

12. Osmanlı belgelerinde, "erbâb-ı cihât" veya "ashâb-ı cihât", "ashâb-ı vezâif, mürtezika-i evkâf" şeklinde adlandırılan "cihet" sahipleri esas olarak iki kısma ayrılmıştır: İmâmet, hitâbet, vaizlik, dersiâmlık, tadrîs, cibâyet, kitâbet gibi ilmi yeterlilik isteyenlere "cihât-ı ilmiyye", kayyimlik, türbedarlık, ferraşlık gibi bedeni çalışmayla ilgili olanlara da "cihât-ı bedeniyye" adı verilmekteydi. Cihet sahipleri hukûkî olarak "askerî" yani memur statüsünde sayıldığından kendilerine diğer askerî sınıf gibi birtakım yetki ve muâfiyetler tanınmıştı. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Epşirli, "Cihet", DİA, c. VII. s. 546-548.

1) Fermânda önemli olan emrin içeriği ve uygulanmasıdır. Bir yetki ve imtiyaz belgesi olan berâtta ise emir değil, verilen yetki ve berâtın tevcih olunduğu şahıs (sahib-i berât veya ehl-i berât) birinci derecede önemlidir.

Bu sebepten dolayıdır ki, birçok fermânda emre muhâtab olan memurların elkâbını müteakib isimleri bile kaydedilmemiştir. XVIII. Yüzyılda ise isim yazılması gereken yerler boş bırakılmıştır. Çünkü fermânlarla yapılması istenilen şeylerde muhatab olanlar belli şahıslar değil makamlardır. Şahısların değişmesi emrin yerine getirilmesi zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Verilen emir, o makamda kim olursa olsun yerine getirilecektir çünkü bu aynı zamanda bir kanundur¹³.

Gerek Fâtih zamanında gerekse daha önceki devirlerde hazırlanan kanunlar, belli konular için çıkarılmış fermânlardan ibârettir. Bunlar muhtevâ yönünden, uyulması gereken genel kaide ve kuralları içerdiğinden bu tür fermânlara *kanûn-fermânlar* veya *fermânkanunlar* adı verilmiştir¹⁴. Ve bu kanunlar aynı zamanda bazan belli bir zümreyi ilgilendiren bir çeşit idârî emirler mahiyetindedir¹⁵.

2) Fermân doğrudan muhâtab (mürselün ileyh) a hitab şeklini ifade eden makama uygun bir elkabla başlarken beratta elkab, kural olarak, nakil kısmı içerisinde yer alır ve beratlar; "berât başlangıç formülleri" dediğimiz belli klişelerle başlar.

Fermanların başlangıcında yer alan bazı lakablar şunlardır;

Muhatab sadrazam ise:

Düstûr-i ekrem, müşîr-i efham, nizâmü'l-âlem, nâzımu menâzimi'l-ümem...

13. Boris Nedkov, *Osmanoturska Diplomatika i Paleografiya*, I, Sofia 1966, s. 136-137; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 101.

14. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1992, s. 338.

15. Örnek için bkz: R. Anhegger-H. İnalçık, *Kânunnâme-i Sultânî ber müceb-i örf-i Osmânî*, TTK yayınlarından, Ankara 1954, ves.3, 5, 13 vd.

*Düstûr-i ekrem, müşîr-i eḫam, nizâmü'l-ümem, müdebbiru umûri'l-cümhûr bi'l-fikri's-sâkıb...*¹⁶

veya,

Düstûr-i mükerrem ve muazzam, müşîr-i müfahham ve muhterem, nizâmü'l-âlem, müdebbiru umûri'l-cümhûr bi'l-fikri's-sâkıb.

Vezir rütbesinde olan beylerbeyi ise;

*Düstûr-ı mükerrem, müşîr-i müfahham, nizâmü'l-âlem, müdebbiru umûri'l-cümhûr bi'l-fikri's-sâkıb...*¹⁷

Vezirliği olmayan beylerbeyi ise:

*Emîru'l-ümerâi'l-kirâm kebîrü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadri ve'l-ihtirâm sâhibü'l-'izz-i ve'l-ihtişâm el-muhtass bi-mezîd-i 'inâyeti'l-Meliki'l-Â'lâ..beğlenbeyisi*¹⁸.

Sancak Beyi veya Ümerâ ise:

*Kıdvetü'l/Mefâhiru'l-ümerâi'l-kirâm, 'umdetü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm, sâhibü'l-'izz-i ve 'l-ihtişâm el-muhtass bi-mezîd-i 'inâyeti'l-Meliki'l-Âllâm*¹⁹.

Defterdar veya Nişancı ise;

İftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir, muhtârü'l-küberâ ve'l-mefâhir, mustecmiu'l-cemîü'l-me'âlî ve'l-mefâhir, zü'l-kadri'l-etemm ve's-sadri'l-ekrem, el -muhtass bi-mezîd-i 'inâyeti'l-Meliki'l-Bârî Hazîne-i Âmirem defterdarı.,

Darü's-saâde ağası vs. ağalar ise;

*"İftihârü'l-havâs ve'l-mukarrebîn, mu'temedü'l-mülûk-i ve's-selâtîn, muhtârü'l-'izz-i ve't-temkîn..*²⁰

*"İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim, câmiu'l-mehâmid-i ve'l-mekârim, el-muhtassu bi-mezid-i inâyeti'l-Meliki'd-dâyim"*²¹.

16. a.g.e. I, 9.

17. Kütükoğlu, a.g.e. s. 102.

18. Kânunnâme-i Âl-i Osmân, Özcan neşri. s. 49.

19. Gös. yer.

20. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri.*, s. 104.

21. Kânunnâme-i Âl-i Osmân, s. 49.

Müftü (şeyhü'l-islâm) ve Pâdişâh Hocaları ve Kadıaskere hitab olunuyorsa:

"A'lemü'l-ulemâi'l- mütebahhirîn, efdalü'l-füdelâi'l-müteverri'în, yebû'ül-fazli ve'l-yakîn, vârisü ulûmi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn vs.²².

Muhatab kadılar ise;

Akzâ kuzâti'l-müslimîn, evlâ vülâti'l-muvahhidîn, ma'dinü'l-fazli ve'l-yakîn, vârisü "ulûmi'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn, hücceti'l-Hakk-ı 'ale'l-halki ecmaîn, el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-Meliki'l-Muîn"

Müderriş ise;

"İfihârü'l-ulemâ'l-muhakkikîn, muhtârü'l-fudelâi'l-müdakkikîn, yebû'l-fazl-i ve'l-yakîn, vârisü ulûmi'l-enbiya-i ve'l-mürselîn, el-muhtassu bi-mezîd-i 'inayeti'l-Meliki'l-Muîn"²³

Boğdan ve Eflak Voyvodaları ise;

"Kıdvetü'l-ümerâi'l-milleti'l-mesîhiyye, umdetü küberâi't-tâfeti'n-nasrâniyye, Muhâlasat-nişân, müsâdatat-üvân Boğdan ve Eflâk Voyvodaları hutimet 'avâkibuhâ bi'l-hayr" vb. elkablarla başlar, emri ve vesikayı alan aynı şahıs veya şahıslardır.

Berât başlangıç cümleleri olarak kullanılan belli başlı kalıpları yukardaki şemada belirtmiştik. Burada detaya girmiyoruz. Bu formüllerin çoğu Osmanlı'nın ilk devirlerine âit belgelerle kullanılmıştır.

I. Bayazid devrinden itibaren en sık kullanılan başlangıç formülü;

"nişân formülü" adını verdiğimiz klişedir. Bu formül de zaman içerisinde değişik çeşitleri kullanılarak, tekemmül ettirilmiş ve klasik dönemden itibaren son şeklini almıştır:

22. Gös. yer.

23. Kânunnâme-i Âl-i Osmân, TOEM ilâvesi, İstanbul 1330, s. 32.

"nişân-ı şerîf-i âlişân-ı sâmi-mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı (kitisitan) hâkânî ve nüffize bi'l-avni'r-rabbânî (ve bi's-savbi's-samaddânî) hükmü oldur ki..."

3) Fermânlarda muhâtab çoğu zaman birden fazla kişidir. Bunlar, kadılar; beylerbeyiler; bir beylerbeyi ve sancak beyleri vs. dir. Bazı fermânların hem idarî hem de kazâî otoritelere hitaben yazılmasının sebebi, onların her iki tarafla da ilgili olmasındandır²⁴.

Berâtlar ise "nişân" ve "sebeb (vech)-i tahrîr" vs. formülleri adını verdiğimiz belli başlık cümleleri ile başlar.

Emr verilenler berâtın "emir veya hüküm" kısmında üçüncü şahıs olarak belirtilir.

Berâtlarda elkâb nakil kısmı içinde yer alır ve fermânlardaki gibi en başta yer alan bir rükün değildir.

Bazı berâtlarda nişân formülünü takiben hemen başta yer alan elkâb ise berâtın tevcih olunduğu şahsın değil berât için arzda bulunan idârecinin elkâbidir.

4) Fermân anlatılan yeni bir olay ise "hâliyâ" yahut "şimdiki halde" tabirleri kullanılır. Fermanın yazılmasına sebep olan durum, daha önce olmuş olan bir olayın özetlenmesini gerektiriyorsa "bundan akdem" veya "bundan evvel" ifadeleri ile başlanarak konuyla ilgili durum ve olay geçmiş zaman sigası ile özetlenir²⁵ ki bu kısma "Nakil veya iblağ" bölümü diyoruz. Ancak nakilden önce, "duâ" ve "nakil" kısmını birbirine bağlayan "tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki" cümlesi ve klişesi yer alır.

İlk dönem fermânlarında bu formül biraz daha farklıdır. Örneğin Fâtih dönemi fermânlarında "tevki'-i refi'-i cihan-muta'im vasıl olucak bilesiz ki/ ma'lûm ola ki" kalıplarını görüyoruz²⁶. Konu

24. H. Inalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı hâl ve arz-ı mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, İstanbul (1988), s. 40.

25. Kütükoğlu, "Fermân", s. 403.

26. Inalcık, "Fâtih Fermânları", TTK, Belleten, XI, (1947) s. 697-703.

anlatıldıktan sonra "Emir veya hüküm" bölümüne geçilerek yeni durumla ilgili emirler sıralanır.

Kânûnî Sultan Süleyman'ın (h.928) tarihli Yenişehir kadısına gönderdiği fermânda;

...tarafından Dergâh-ı Muallâm'a şöyle i'lâm olundu ki: Bundan sâbık (evvel veya akdem)...(anlaşmazlık konusu olan dâvâ özetleniyor) deyu, meclis-i şer'de ikrâr ve itiraf edüb bunun üzerine hüccet-i şer'iyye verilmiş ol hüccete nazar olunub, muvâfık-ı şer'-i kavîm bulunduğū ecilden mukarrer kılub buyurdum ki...²⁷.

Selim II'nin (h.978) tarihli bir fermânında;

...mütevelli ve nâzır talebi ile arz olundu deyu i'lâm eylemişsiz Pâye-i serîr-i Âlâm'a arz olundukda ref olunmak emredüb buyurdum ki...²⁸

5) Berâtlarda, berâtın kime ne amaçla verildiği, yetki ve imtiyazlar; Berâtın tevcih olduğu kişi, "Dârende-i tevki'-i hümayûn vb." ifadelerle de belirtilir.

Beratlarda emir, verilen yetki ve imtiyazları yerine getirmesi gereken üçüncü şahıslara verilir. Fermânlarda ise doğrudan muhâtab vardır ve kalıp "sen" veya "siz" şeklindedir.

Rumeli valisi Vezir Mehmed Paşa'nın, liyaketinden dolayı görevinde ibkâ olduğuna dâir, Mustafa III'ün (h. 1182) tarihli fermânında muhâtab olan söz konusu vezirin elkâbı sıralandıktan sonra;

...hâlâ Rumeli valisi vezirim Mehmed Paşa -edâme...- tevki'-i refi'-i hümayûn vasıl olıcak ma'lûm ola ki: Sen, vüzerâ-yı 'izamımın yarar ve nâm-dâr- ve vükelâ-yı fihâmımın ümûr-dâde ve kâr-güzârı olub, her vecihle müstehakk-ı inâyet ve şâyeste-i âtîfet olduğun ecilden, bundan akdem eyâlet-i mezbûr sana tevcih olunub, hala

27. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, (T SMA), Nr: E.3362.

28. T SMA, Nr. E. 339/3.

*üzerinde olmağla hakkında mezîd-i inâyet-i aliyye-i şâhâne...hatt-ı hümayûn-i şevket-makrûnum mücebince eyalet-i mezbûr, yine sana ibka ve mukarrer kılınmağla, kemâ-kân mutasarrıf olman emrin olmuştur. Buyurdum ki...*²⁹

şeklinde doğrudan doğruya muhâtaba emir ve görev erilmektedir. Berâtlarda ise belli veya belli olmayan üçüncü şahıslara emir verilir ve bunlar çoğu kez gâib üçüncü şahıslar olarak belirtilir (...bileler, edeler, yapalar vs.) gibi.

6) Berât kişi veya kişilere önemli hak ve yetkiler verildiği için verilenler,

"virdim ve buyurdum ki.."

formülü ile açık bir şekilde "emir veya hüküm" kısmında belirtilir ve açıklanır. Bu bölümü "berâtın şartı" denilir ve berâtın cinsine göre şart kısmında farklı ifâdeler yer alır.

"virdüm ve buyurdum ki"

kalıbı ilk dönem berâtlarında biraz daha farklıdır;

Orhan Bey'in h. 754 tarihli bitisinde³⁰;

"...vakf idüb virdüm, tasarruf eyleyüb devletüme duâ eylesün..."

Yine Orhan Bey'in h. 759 tarihli bitisinde³¹;

"...biz dahi mukarrer duttuk. Hiç âferide...",

Murad I'in (h. 785) bitisinde;

"...müsellem dutub ben dahi vakf itdüm..",

Küçük farklarla Musa Çelebi'nin (h. 804), İsa Çelebi'nin (h.805), Mustafa Çelebi'nin (h.808), Mehmed Çelebi'nin (h.822) bitilerinde;

*"müsellem duttum..." veya "muâf ve müsellem duttum..."*³²

29. TSMA, Nr: E. 560/6.

30. P. Wittek, "Zu einigen frühosmanischen Urkunden "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (WZKM), LX, 201-223, Wien 1964, ves. 1.

31. F. KRaelitz, TOEM, V; Wittek, ves. 2.

32. Bkz. Wittek, WZKM, LV-LVI, ves.5, 6, 7 ve 8.

Murad II'nin (h.828) bitisinde tevcih emrinde diğerlerinden farklı olarak kullanılan kalıp;

"...ben dahi müselleme ve musaddak dutub bu misâl-i vâcibü'l-
imtisâli erzânî kıldım ki,..."³³

Murad II'nin (h.843) tarihli bir diğer nişanında;

"...virdüm kim, ol vakfa vakfiyyet üzere mutasarıf olub..."³⁴.

Fâtih dönimeni âit fermânların bazılarında "buyurdum ki" ka-
lıbının yerine "gerekdir ki" ifadesi kullanılmıştır³⁵.

Menâhicü'l-İnşâ'da ise genel olarak "tefvîz kıldım.." veya
"tefvîz ve taklîd kılub virdüm tâ...", "muayyen ve mukarrer kılub bu-
yurdum kim tâ.." ibareleri yer almaktadır³⁶.

7. Fermanlar, beratlar nazaran daha özel ve geçici bir duruma
ait emir ve talimatlar içerir. Beratlar ise daha kalıcı ve sürekli olup,
daha sonraki sultanın iradesini de bir ölçüde bağlar. Bu sebepten
olağanüstü bir durum olmadıkça, yeni sultan tahta çıkınca, genel
uygulama olarak tüm beratları "tecdîd" (yeniler) eder. Beratların
başlangıcında bu duruma şu veya benzerî cümlelerle işaret olunur;

"Taht-ı âlî-baht-ı Osmânî üzere cülûs-ı hümayûn-ı sa'âdet-
makrûn (veya meymenet me'nûs vs)um vaki' olmagla umûmen
tecdîd-i berevât fermânım olmagın..."

(Yüce talihli Osmanlı tahtına saadetli ve uğurlu olan cülûsum
gerçekleşmiş, (ben de) genel olarak tüm beratların yenilenmesini
emretmiş olduğumdan..)

8. Metin içerisinde; *sadır olan fermân-ı şerîfim mücebince,*
fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur vb. cümlelerle "fermân" ke-

33. Gökbilgin, *Paşa Sancağı Defteri*, nr. 519; Wittek, vs. 13.

34. TSMA, Sinan Paşa, nr. 21.

35. İnalçık, "Fâtihi Fermânları", s. 701-703.

36. Yahya b.Muhammed, el-Kâtib, (Tıpkıbasımla Yay. Şinasi Tekin) *Menâhicü'l-
İnşâ'. The Earliest Ottoman Chancery Manuel by Yahya bin Mehmed el-Katib from the
15th Century* Roxbury, mass. 1971., ves.2, 3, 4, 5 vd.

limesinin kullanılması da fermanın özellikleri arasındadır³⁷. Beratlarda ise nakil kısmından emr ve hüküm bölümüne geçiş cümlesi olarak kullanılan olan klişede berât kelimesi şöylece belirtilir;

Bu berât-ı hümayûnu virdüm ve..,³⁸

Bu berât-ı hümayûn-ı 'izzet-makrûnu virdüm ve.. veya,

*Bu nişân-ı hümayûn-ı (berât anlamında) mekremet-unvânı virdüm ve*³⁹...

*Bu berât-ı behcet-âyât ve meserret-gâyâtı virdüm ve..*⁴⁰

8. Bu iki belge, dış görünüş açısından da pratik yollarla da ayırt edilebilir; bunlardan birincisi beratların ilk satırında yer alan, girift bir divanî ile yazılmış nişân formülleri, diğeri de timar beratlarının sonuna doğru, orta kısımda yer alan ve timarın bulunduğu köy ve nahiyeleri österen, siyakatla yazılı "defter-i hâkânî" kayıtlarıdır. Bu durum aynı zamanda timar beratlarının en karakteristik özelliğidir.

37. Münşeât Mecmuâsı, Süleymâniye ktb. Hâlet Ef. kısmı, nr. 760, vrk. 24a. Bkz. Bekir Küttükoğlu, "Münşeât Mecmuâlarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul 1988, s. 173.

38. TSMA, nr. 7728.

39. TSMA, nr. 5417.

40. TSMA, nr. 9100.